

Царалунга І. Б.,
доктор філологічних наук, доцент,
професор кафедри української філології
Хмельницького національного університету
E-mail: tsaralungainna@ukr.net

СИНТАКСИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ВИЖВІВСЬКОЇ АКТОВОЇ КНИГИ XVII СТ.

У статті схарактеризовано синтаксичну будову Виживівської актової книги XVII ст. Звернуто увагу на особливості вираження головних і другорядних членів речення, використання односкладних синтаксичних конструкцій, застосування прямої мови. Як засоби ускладнення речень вжито дієприкметникові і дієприслівникові звороти, відокремлені приклади, однорідні й уточнювальні члени речення.

Ключові слова: Виживівська актова книга, синтаксис, речення, синтаксичний зв'язок, пряма мова.

На сучасному етапі розвитку українського мовознавства посилилася увага до проблем історичного розвитку української мови, зокрема, до питань формування синтаксичної будови української мови. Історичному вивченню синтаксису української мови присвячені праці О. Потебні, О. Шахматова, С. Тимченка, С. Смаль-Стоцького, А. Москаленка, О. Безпалька, І. Слинька, М. Пещак та ін.

За цілком слушними висновками І. Слинька, «...синтаксична система української мови, споріднена в своїй основі з іншими східнослов'янськими мовами, деякими рисами вимальовується як архаїчніша, принаймні у процесі свого становлення і розвитку» [4, с. 206]. Відтак у контексті діахронічних досліджень важливого значення набуває опис синтаксичних особливостей важливих українських писемних пам'яток, до яких можна зарахувати і Виживівську актову книгу XVII ст., створену в м. Вижива (сучасне с. Нова Вижива Старовиживівського р-ну Волинської обл.) [1].

Виживівська актова книга зберігається в Центральному державному історичному архіві України (м. Київ). У ній на 420 аркушах записані справи, розглянуті виживівським урядом від 1599 до 1684 року. Написана на північно-західних українських теренах пам'ятка канцелярійного стилю староукраїнської мови увібрала давні традиції ділового письменства і нові графіко-орфографічні елементи, відобразила тогочасний писемний узус і місцеве народне мовлення. Проте синтаксична будова рукопису ще не була опрацьована лінгвістами [2; 4].

Мета нашої статті – схарактеризувати синтаксичну будову Виживівської актової книги XVII ст. Матеріал для дослідження складають понад 100 справ пам'ятки, записаних у різні роки створення рукопису.

Синтаксична організація досліджуваного середньовічного манускрипту відображає процеси розвитку і становлення староукраїнського синтаксису. Низка особливостей зумовлена функціональним характером тексту – офіційно-діловим стилем.

Багатством форм вирізняються присудки. В актових справах ужито чимало простих дієслівних присудків: Іванъ Козорезикъ... созналь до книг нинешних мискихъ вижевских 141 (в ілюстративному матеріалі вказуємо номер аркуша у пам'ятці, курсивом записуємо надрядкові літери – *І. Ц.*); Катерина... указала тастаменьтъ мужа своего Левка 163; я, Анъдреи... сознаю и подаю половицю добръ своих 149 зв.; я мужеви своему Хведкови и потомкови его тыи крунътъ дарую вѣчными часы 155; тая третина спадает на брата моего Трохима 164; россудится со мною предъ нелицемѣрными и правдивыми судиею 165; осмая частъ плеча, которая коньчится подъ рику 187 зв. Найвні складені дієслівні присудки: маєт жона моя жити до живота своего 164; що мы, урадь мєскии... записати розказали 214 та ін.; складені іменні присудки: отецъ мой, небожчик, никому ничего не зостав винен 48; и печатанъ естъ печатю мєсцькою 164 зв.; жебы не былъ порушонъ для ламаия 182; ихъ зезнане до книгъ мєскихъ было записано 203 тощо.

Для вираження минулої дії при присудках часто вживається дієслово-зв'язка, зокрема в 1 ос. одн.: ижъ продалъ есми властного кгрунъту своевольного морьковъ два 35 зв.; и поступилъ есми пану Ярошови Нециевичови 153; и вола... его власного стративъ есми 159; у 1 ос. мн.: которыи-то спадок... продали есмо 49; а для лѣпшеи вѣры и роздѣлу нашего сполне упросили есмо люди добрыхъ 181; мы... неомтѣную

угоду отримали єсмо 191 зв.; у 3 ос. одн.: Аньдреи Устьянович за позволенемъ брата своег... выклад золотых *єст* заплатил 278. Немало прикладів, у яких дієслово-зв'язка опущене, насамперед, у 3 ос. одн.: и просиль *Петръ* 35 зв.; отець мои... принял в дом свои Ивана Наумовича себе за зятя 149; мужъ мои небожчик отказал братови своему Хведкови 154 зв.; а то из *Сербином* Павлович[*єм*], которыи менял з нами на дерево новое 166; жебы тоє Савка... не шькодовал вѣчными часы 184; част свою, що на мене приналежала 192; 3 ос. мн.: що они на прозбу мою учинили 165; Супрунь Гарашько поспол из жоною свое сознали до книгъ 185 зв.; Миско Иванович и дочка его Просимя просили уряду 193 зв. тощо.

Прості речення загалом невластиві мові пам'ятки. Можна виділити поодинокі двоскладні речення: Мы, уряд мескии, слышачи его милости пана Яроша Нецевича зезнане явѣне, приняли и до книгъ вписали для дальшей памяти 168 зв.; Конъчесе под мокърець тен моркъ 183; Що мы, уряд, слышачи зезнане их обох, росказалисмо до книгъ записати 257 та ін.

Помітна особливість синтаксису Вижівської актової книги – поширення односкладних синтаксичних конструкцій, зокрема означено-особових речень: чинимо явно и визнаваемъ тым нашимъ вечистымъ записом 152 зв.; Теперь ненешимъ записомъ вечистымъ нашимъ ствержаемъ, мѣсцькимъ вижевскимъ земскимъ, позволяемъ до книгъ записаць тенъ терьминъ слово в слово 183 зв.; безособових речень із дієслівними формами на -но: Писано у Вежви року и дня, звышь мянованого 142.

У пам'ятці активно вживаються номінативні речення. Найчастіше трапляються приклади з назвами документів, зокрема зі словом *справа*: *Справа* Васка Лєсюковича року тысячного шестьсотного шестнадцатого мєця феврєля двадцят осмого дня 36; *Справа* Воицєха Дємбскоє[o] 47; *Справа* его милости пана Яроша Нецевича и его пани мальжоньки Палании Мотовиловьки 168 та ін. (див. Рис. 1).

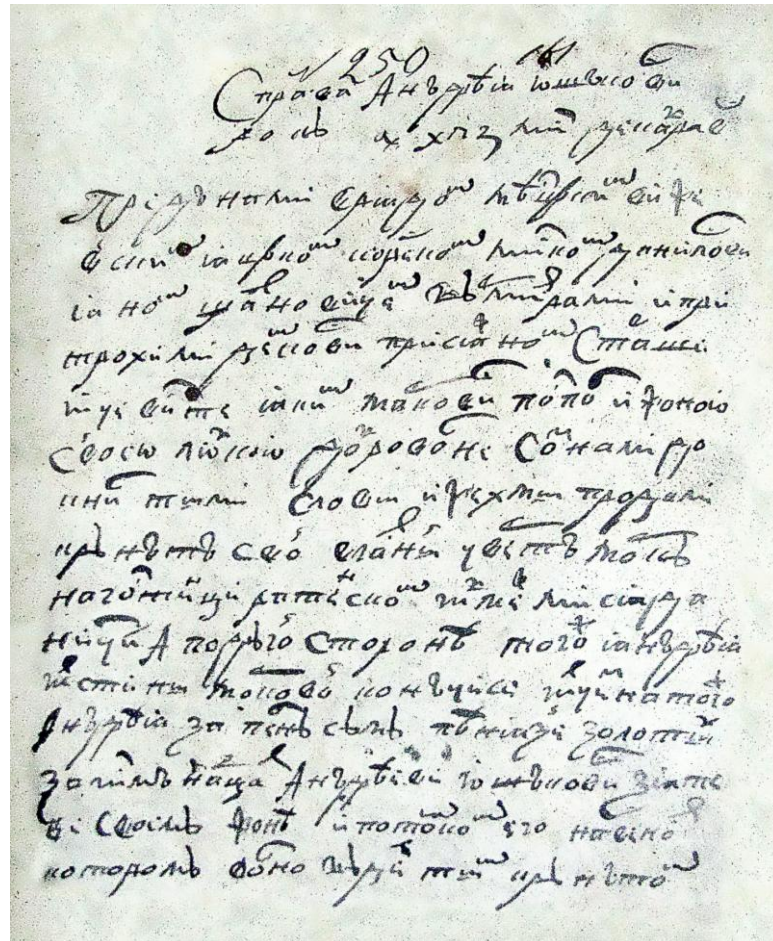

Рис. 1

Речення часто мають ускладнену будову. У текстах вживаються дієприкметникові звороти, здебільшого із дієприкметниками минулого часу : предал круньтъ свои власныи, никому ни в чем не заведенныи 140, моркъ целыи, ...збудованыи обмеж Тимоша Надворника 144, часть свою власную дедичную в Хотиню, волнуу, ни в чим никому не заведеную, ани жодним записом никому не записаную и од брати моих оддилєну 152 зв., в котором року, выш назначонымъ 164, и придал нам

золотыхъ шестнадцат сумы готовои, руками отличоныхъ 166, добръ наших, позосталыхъ по отцу нашемъ 181, крунъты наши отчистые, ...никому ни в чемъ з обохъ сторонъ не заведеные 191 зв., продал половицю огорода застѣнъку, купно свое от Хведора Ништа, правом моим мнѣ от Ништа записаное 278; рідше – теперішнього часу: теды волно Матфѣєви Сачкович тым крунътом, у мѣстѣ лежачом, ...шаповати 175, пускаем доброволне крунътъ, дом, стоячи на немъ 182 зв., полморька, лежачая за морком обмежъ Веремея Калениковича 191 зв.

Характерною особливістю ділового стилю староукраїнської мови є **дієприслівникові звороти**, поширені у Вижівській актовій книзі: ставши очевисте, Васко Низ, мещанин вижевский, поспол из жоною своею созналъ тыми словы 140, продали крунътъ свои властныи... отдаляючи себръ его крєвныхъ 180, а Пєтрь, стоячи на врьде, на то позволилъ 192, продали дом свои з пляцем, ...уступуючи прав своих вечистыхъ 277, продал єсми // полпляця ...за пєвную и готовую суму пѣнзєи за тридцят золотыхъ и за пят, оставуючи волность близким и крєвным своим тую суму отложить за тую прєрєчоную половицю пляця 278.

До ускладнювальних засобів синтаксису Вижівської книги належать **відокремлені прикладки**, репрезентовані чи не у кожній справі пам'ятки. Часто вони вживаються при назвах осіб: перед нами, Андреемъ Романовичемъ, воитом 35 зв., перед нами, ... Ярмолем Корєчкомъ, Пархомомъ, рядскими 35 зв., Тимошъ Танъчичъ, мещанинъ вижевский 36, Иванови Наумович[у], зятєви ихъ 148 зв., ижъ отецъ мои, небожчикъ Ярмол, славноє памєти, принял в дом свои Ивана Наумовича себе за зятя 149, при Степану Кузмич, посполитом 161 зв., мнѣ, рабу божому Лєвку Дємковичу 163, Есипъ а Хаскєл, арендари вижевски, доброволне сознали 180, Харко, брат Кузми Сєньдиковича 186 зв., Яномъ Пневским, воитом мяста Вижєвы 213, справа его милости пана Яна Пневського, пана воита 212 зв., пред нами, Яномъ Пневскимъ, воитом миста Выжєвы, его королєвьськой милости 213 зв., а Ивану, меншєму брату 251.

Однорідні члени речення є важливим засобом детального відтворення описуваних подій: постановивъшися очевисте, устьне, явне и добровольне, вызналъ 36, и вже будєтъ вольно тому Васкови тот пляц ... продати, дати, даровати, и, кому хотячи, замєнити, и на вечность продати 36, волно єму будєт мѣти, держати, и спокоинє уживати, и пожитков своих привлащати, и ку налєшим пожитком своим оборачати, отдати, продати и якналєпши розумѣючи шаповати 145, даровал ... половицю добръ своих, которые єму належат докумєнтами и записами сознаными, якъ лежачу, такъ и рухому, крунъты, морки, застѣнъки, плєци, будованія 149, продал єсми вѣчность пану Ярошови Нециєвичови и малжонце его ... с полми, и з сыножатми, и дубровами, и з лєсами, и зочолами, и з дєревои бортнымъ 152 зв., а для лѣпшеи вѣры и роздѣлу нашего сполне упросили єсмо люди добрыхъ и вѣрыгодныхъ, то єст Яцька Корєчка, и пана Сємена Кузмича, и Терєшъка Лилисєєвича, и Веремея Калениковича, посполитого 181.

Уточнювальні члени речення знаходимо зрідка: продалъ єсми властныи кгрунът свои... славетному Васкови Лєсюковичови, мещанину вижєвскому, єму самому, жонє, дєтємъ и потомькомъ его 36, предъ нами, врьдом мєсцьким вижевским 140 зв., часть морка обмежъ самого того Аньдрєя, з другое стороны менє самого, Якима 148, предал крунъ (!) свои властныи, ни в чемъ никому не заведыныи, то єст чвєртъ плєца, то єст сяножать (!)..., алє крунътъ волныи, тилко сяножат 177, и просили, абы тоє очевисто доброволне зознанє их было принято и до книгъ записано, што єсть записано, ∞ и женѣ Катєрини 277 зв.

Трапляється **означення, віддалене від означуваного слова**, у постпозиції стосовно нього: Тепєрь нєнєшимъ записом вечистымъ нашим ствєржаєм мѣсцькимъ вижевскимъ зємскимъ, позволяєм до книгъ записаць тєнь тєрѣминъ слово в слово 183 зв.

Виявляємо в тексті книги поодинокі залишки колишнього звороту «давального самостійного»: А иж мнѣ, будучи знавєжєня божого хоробою зложоньми и лѣтами подошлым, будучи вєжє ближшим ку смєрти, а нежєли ку здоровьью (!), и будучи єщє за доброй памєти и розуму спєвного, росправуючи жону свою Катєрину остатнею волею своею на убогои маєтно[с]ти моєи и на вшєлякихъ косподарствахъ своихъ и добрахъ лежачихъ и рухомыхъ... 163 зв.

Часто застосовується **пряма мова**, коли потрібно дослівно передати сказане на уряді: сознала до книгъ мєсцькихъ вижевскихъ тыми словы, єжъ я, маючи по мужу своєємъ небожчику Трохими ... добръ

наших набытыхъ, которые мне отказал остатнею волею своею, которому и я часу теперешного мужеви своему второму Хведькови и потомкови его отказую // и дарую всѣ добра свое 154, чиню явно и визнаваю сим моим тастаменьтом и записом вечистым остатнею волею своею 163 зв., с которого крунъту квитиємся: ани я сам, ани жона моя, ани потомки наши не маем повставати 176, Я, Янь Зимницький, посполъ и жоною своею Марушькою Предзятковичовою Зимницькою признаем тым нашим добровольнымъ сознанием 183 зв., А я, Хведько Нишьтъ, изъ жоною своею Оленою мовчати маемъ вечными часы 202 зв.

Вживівська книга репрезентує складні речення з усіма видами синтаксичного зв'язку. У багатьох документах виклад справи подається суцільним текстом, так що речення не виленовуються (див. Рис. 2), проте вживання сполучників сурядності і підрядності дає змогу виділити мовні одиниці з відповідними видами синтаксичного зв'язку.

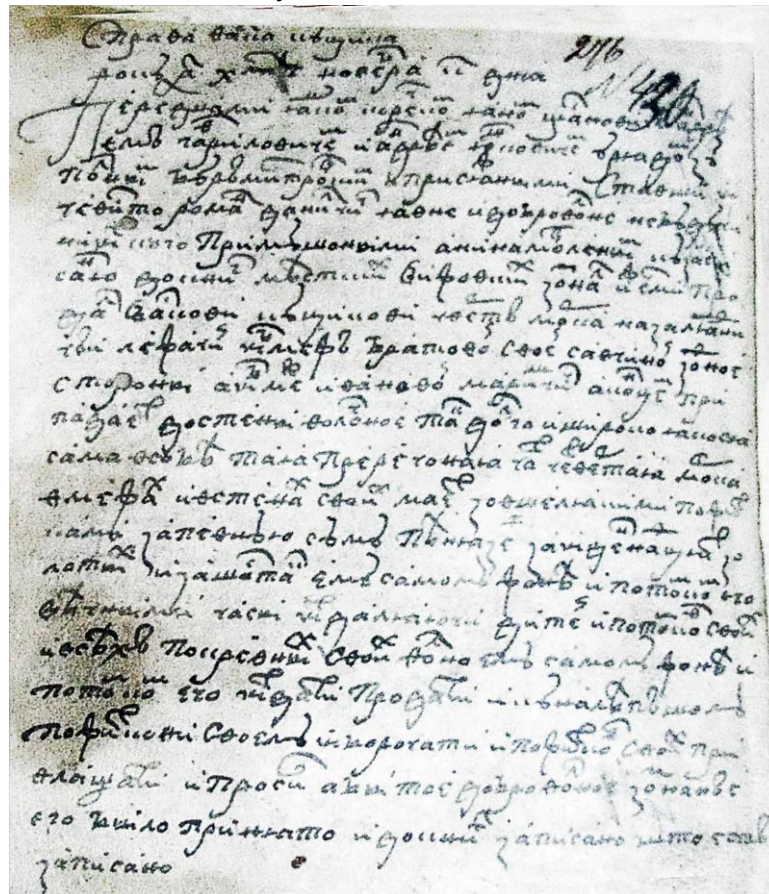

Рис. 2

Як засіб **складносурядного зв'язку** використовуються сполучники *а, але*: *иж-емь // предав Штепанови Вшолковскому Руднику крунътъ свои власныи, ... а сестра моя ведьлугъ терьмину протокулного вырокъ учинила 167; А роль морька през будованя там же Романови уставуем, а напротивку того морьку Романова и Яцкова по полморка оставили есмо Савку 181 зв.; в которои-то нашои даровизне жадьные крєвные наши не мают ему в том прєшъкоды чинити, але спокоине мает держати и уживати вѣчными часы 190 зв.*

Складнопідрядний зв'язок найчастіше простежується у компонентах речень:

підрядних **означальних** зі сполучниками і сполучними словами *которыи, што* та ін.: *предал... отчизну мою, ктора на мене приналежала 140 зв., даровал дочку свою и зятія свого Ивана Наумовича вѣчными часы половицю добръ своих, которые ему належат документами и записами сознаными 149, а то из Сєрбином Павлович[ем], которыи менял з нами на дерево новое 166, часть крунъту, што на нас приналежала 175 зв., морькъ цѣлыи, ... на ко // тором стодола стоит 181 зв.;*

підрядних **з'ясувальних** зі сполучниками і сполучними словами *жебы, абы* та ін.: *и просиль Васко, жебы тая его купля вечистая была записана до книг 36, Чинимо явно и визнаваем тым нашим вечистым записом и добровольнымы // кождому, кому бы того потреба вѣдати 152, О шьто просили Тишько и Яцько, абы ием тоєо сознание было принято менованого Лукаша, и жоны его, и потомком ихъ 176;*

підрядних **обставинних місця** зі сполучником *где*: а з другою сторони того *ж Тимаша*, где ли и *ест* належачоє до тои волоки 160 зв.;

підрядних **обставинних мети** зі сполучником *жебы*: А тодма того, жебы не был порушоныи для ламаня будуньку морькъ, лежачии подле выпусту мѣсцького, Романови и Яцькови, маот собѣ сполно роздилит по полморка на гостинцу Ковелским обмеж Сенька Матфеевича 182;

підрядних **обставинних умови** зі сполучником *если* та ін.: А если бы хто в том ему, в том купне перешькожати алибо якую трудность задавати, теи я, алиб жона моя, алибо потомокъ мои в каждом правє своим кошѣтом засту[пити] повиненъ буду 184; А хѣто бы мѣль сѣс мои нинѣшии добровольныи тастаментъ и запис вечистыи мѣль (!) касовати або нарушити, россудится со мною пред нелицемѣрным и правдивым судиею на страшном суди Хствым 165.

Оскільки речення часто не виокремлюються, то можна навести чимало фрагментів тексту з **різними видами синтаксичного зв'язку**: А конецъ того морку отъ выгонъ, которыє подыле речки Бережницы, а починасе одъ дороги, которая идетъ межи Подварки Ковалевич 142 зв.; Волно будетъ Васкови, жонѣ и потомкомъ его, с которой сплудил, из жоною своею Васею, отдаляю тихъ потомковъ небожчика Дмитра Дуньчека, бывшего мужа еи, бо за власную суму и набыте себѣ купил 153 зв.; копца два, которыє я сам казал усыпати: один копецъ от мѣсцькии стѣны, а другии копецъ от валов мѣсцькихъ 184; Мы сами, и жоны, и потомки едины на другого наступовати не маем, але каждыи своего маемъ постерегати подъ закладом заруки копьдесят на урядъ мѣсцькии до скрынки мѣсцькоє, мѣла б которая сторона слова омылити 192; Когда *ж* през росказъ пновь бурмистровъ слудзе мѣсцькому было росказане, жебы троекрот волав на ратушы ведьлугъ звычайу мѣсцького, за которымъ обьвольваньемъ жадеи з близкиихъ и крѣвныхъ не одѣзвансе 259 зв. та багато інших.

Отже, аналіз синтаксичної будови Вижвівської актової книги XVII ст. відобразив основні процеси розвитку і становлення староукраїнського синтаксису, а також засвідчив, що низка особливостей зумовлена функціональним характером тексту – офіційно-діловим стилем. Багатством форм вирізняються присудки: прості дієслівні присудки, складені дієслівні і складені іменні присудки. Прості двоскладні речення загалом невластиві мові пам'ятки, натомість численні односкладні синтаксичні конструкції: означено-особові, номінативні речення. Почасти речення ускладнюються дієприкметниковими і дієприслівниковими зворотами, відокремленими прикладками, однорідними й уточнювальними членами речення. Часто застосовується пряма мова. У багатьох документах виклад справи подано суцільним текстом, так що речення не виленовуються, проте вживання сполучників сурядності і підрядності дає змогу виділити мовні одиниці з відповідними видами синтаксичного зв'язку.

Подальші дослідження синтаксичної будови українських писемних пам'яток доповнять історичний синтаксис української мови новими висновками про розвиток синтаксичних конструкцій і синтаксичних зв'язків різних видів, про особливості формування синтаксичної системи сучасної української мови.

Список використаної літератури

1. Акти Вижвівської міської книги XVII ст. / Інститут української мови НАН України ; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка ; Хмельниц. нац. ун-т ; Центр. держ. іст. арх. України у м. Києві [підгот. до вид. І. Б. Царалунга] ; [відп. ред. В. М. Мойсієнко]. – Житомир, 2015. – 170 с.
2. Мазурик Ю. Городище доби пізнього середньовіччя в с. Нова Вижва на Волині / Ю. Мазурик // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні / ред. кол.: Д. Я. Телегін (відп. ред.), О. М. Титова (заст. відп. ред.) [та ін.]. – Вип. 15. – К., 2006. – С. 183–185;
3. Слинко І. І. Історичний синтаксис української мови / І. І. Слинко. – К. : Вища школа, 1973. – 215 с.
4. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. Краєзнавчий словник – від найдавніших часів до 1914 року : у 2 т. / О. Цинкаловський. – Вінніпег, 1984–1986. – Т. 1. – С. 189.

Царалунга І. Б. Синтаксические особенности Вижвической актовой книги XVII века.

Аннотация

В статье характеризуется синтаксическая структура Вижвической актовой книги XVII века. Обращается внимание на особенности выражения главных и второстепенных членов предложения, использование односоставных синтаксических конструкций, применение прямой речи. В качестве средств осложнения предложений использованы причастные и деепричастные обороты, обособленные приложения, однородные и уточняющие члены предложения.

Ключевые слова: Вижвическая актовая книга, синтаксис, предложение, синтаксическая связь, прямая речь.

Tsaralunga Inna. Syntactic features of Vyzhva register of the XVII century.

Summary

The article characterizes the syntactic structure of Vyzhva Register of the XVII century. The analysis of the materials of the monument depicted the main processes of development and formation of the old Ukrainian syntax, and, also, showed that a number of features are due to the functional nature of the text – the official-business style.

Predicates are notable for the richness of forms: Simple Verbal Predicates, Complex Verbal and Compound Nominal Predicates. Simple two-member sentences in general are uncharacteristic for the language of the monument, one-member syntactic constructions such as definite personal, nominative sentences are common instead. Partly, the sentences are complicated by participial and verbal adverb phrases, loose appositions, homogeneous parts of sentence and parenthetic clauses. The direct speech is often used. In many documents, the presentation of the case is worded in the form of continuous text, so that the sentences are not distinguished, but the use of co-ordinating and subordinating conjunctions makes it possible to distinguish the linguistic units with the corresponding types of syntactic relation.

Further research on the syntactic structure of Ukrainian written monuments will complete the historical syntax of the Ukrainian language with new findings on the development of syntactic structures and syntactic relations of various types, on the peculiarities of the formation of the syntactic system of the modern Ukrainian language.

Key words: Vyzhva Register of the XVII century, syntax, sentence, syntactic relation, direct speech.

УДК 81`367.335:82-32

Черниш Л. З.,

кандидат філософських наук, доцент

Національного університету «Львівська політехніка»

E-mail: lilia.chernysh@ukr.net

**ФУНКЦІОНАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНІ ОСОБЛИВОСТІ ІРОНІЇ
ЯК СТИЛІСТИЧНОГО ПРИЙОМУ У ТВОРЧОСТІ ЙОЗЕФА РОТА**

У статті йдеться про іронію як функціонально-комунікативну особливість творів та стилю Йозефа Рота. На прикладі оповідання «Начальник станції Фальмерайер» продемонстровано, як за допомогою іронічних висловлювань автор вміє передає всю драму людської долі, що є особливістю твору. Крім того, у статті наведена своєрідна класифікація іронії як за функцією, так і за формою.

Ключові слова: іронія, самоіронія, стилістичний прийом, іронічне зображення, функціонально-комунікативна особливість.

Світ літератури, уявний світ чи світ реальний? Світ письменників-класиків чи світ письменників літературного модернізму? Світ правдивий чи світ іронічний, а, можливо, саркастичний? Де відчуває себе сучасний читач у зоні комфорту? Можливо, філософію життя легше сприймати через призму гумору, сатири, карикатури, пародії або іронії? Адже саме іронія передає негативні події в позитивному ракурсі. Саме іронія надає твору, його змісту експресивну виразність та стилістичну особливість. Автор одночасно і демонструє своє ставлення до героя, до ситуації, й, або зменшує значимість того чи іншого персонажу, або надає читачеві право самому вирішувати цю значимість за допомогою іронії. Питання іронії є актуальним сьогодні і було актуальним раніше. Адже явище іронії досліджували такі вчені, як: Н. М. Берновська, С. І. Походня, Р. А. Семків, Я. Ельсберг.

Актуальність даного дослідження полягає у визначенні функціонально-комунікативних особливостей такого мовленнєвого явища як іронія, за допомогою якої виокремлюється як особливість стилю, так і комунікативна гнучкість мовленнєвого жанру.

Метою нашої статті є продемонструвати унікальність використання іронії, її функціональні та комунікативні особливості в іронічному зображенні розвитку подій художнього твору і його лінгвістичних відмінностей.

Іронія, як словосполучення, має одночасно і функціональну, і комунікативну функції. «Можливо, комунікативна функція відіграє більшу роль, ніж функціональна, тому що комунікативний підхід до тлумачення словосполучення потребує розгляду його поведінки в реченні, а не просто виокремлення з його структури» [1, с. 502].

Функціональний же підхід до вивчення мовно-стилістичних явищ передбачає розгляд функцій, які вони виконують у різних сферах спілкування. Іронії притаманна як комунікація, так і функціональність тією чи іншою мірою.